

Patronate and Patronage in Early and Classical Islam, Ed: Monique Bernards — John Nawas, Brill, 2005 Leiden-Boston, XIV+511 sayfa, ISBN: 978-90-04-14480-4.

Islamic History and Civilization serisinin 61. cildi olarak derlenen bu kitap, on dört farklı yazarın yazdığı on dört bölümden oluşur. Kitabın kapak tanıtımında “patronage” kelimesi “velâ” kelimesi olarak açıklanır. Ayrıca, uluslararası sözlüklerde bu kelimenin karşılığının “mevlâ” olarak verilmesi sebebiyle kelimenin asıl anlamını kavramadaki zorluğun nereden kaynaklandığına işaret edilir. Kitabın amacı, “velâ” kavramını farklı açılardan, sosyal ve kültürel bir olgu olarak analiz etmektir. Bu tanıtım yazısında, İslam tarihinde önemli bir yeri olan ve “mevâli” olarak bilinen kavramı ele alan bu kitap incelenip, bölümler metot ve içerik açısından değerlendirilecektir.

Ella Landau-Tasseron’un yazdığı “Alliances in Islam”, Michael Lecker’in yazdığı “Were the Jewish Tribes in Arabia Clients of Arab Tribes?” ve Ulrike Miller’in yazdığı “The Origin and Development of the Islamic Patronate” adlı ilk üç bölüm Mevlâ kavramının ortaya çıkışını ve ilk örneklerini inceler. İslam öncesi ve sonrası dönemi inceleyerek, Mevlâ kavramının sağlamış olduğu bağlılık veya ittifak ilişkisinin önceden beri devam eden bir yapı olup olmadığını araştırır. Landau-Tasseron, İslam’daki ittifak çeşitlerini Hz. Peygamber’in bir hadisi üzerinden ele alır. “İslam’da anlaşmalar¹ yoktur, ancak İslam öncesi anlaşmalara bağlı kalmalısınız” (s.2) şeklindeki hadise nazaran Müslümanların İslam öncesi anlaşmaların geçerliliğini tartıştıklarının aşikâr olduğunu söyler (s.33). Halîf, adîd ve mevlâ kavramlarının ifade ettikleri ittifak çeşitlerini kaynakların el verdiği ölçüde, ilk dönem örnekleriyle açıklamaya çalışan yazarın Mevlâ konusundaki anlam karışıklığının altını çizdiği görülür (s.25). Kitabın diğer bölümlerinde de temas edilecek bu karışıklık Mevlâ kelimesinin hem bağlanılan kişi ve hem de bağlı olan kişi, yani alt ve üstü ifade eden bir anlama sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, İslam ile birlikte İslam öncesinde

¹ Burada anlaşmadan kasıt cahiliye döneminde yapılan türden anlaşmalar olmalıdır, aksi halde İslamiyet’in anlaşmaları tamamen yasaklaması gibi bir durum düşünülemez.

olan bazı ittifak türlerinin bir anlamda yasaklanmasına karşın, Emevî döneminde Güney Arapları ve Kuzey Arapları olarak bilinen grupların İslam öncesi ittifaklarının yeniden harekete geçtiği konusundaki örneği isabetlidir ve dikkat çekicidir (s.10). Yazar yaptığı karşılaştırmaların sonucu olarak İslamiyet'in gelişyle birlikte önceki ittifakların bozulmadığını, sadece hukuksal statülerinde değişikliğe gidildiğini savunur (s.33). Bölümün sonuna ekler bölümü koyarak, anlatımını daha spesifik örneklerle zenginleştirmiştir (s.34-44).

Üçüncü bölümün yazarı Miller'in de amacı, ilk bölümde ele alınan konulara benzer şekilde "velâ"dan önceki ittifak türleri ile "velâ"yı karşılaştırıp bu sistemin İslam öncesi sistemlerden mi uyarlanmış olabileceği sorusunu cevaplamaktır. Birinci bölümden farklı olarak yaptığı şey, "velâ" kavramının kökeni ile birlikte gelişimini de incelemiş olmasıdır. Fakat bölümde, özellikle kaynakları ele aldığı ilk kısımda isnad-metin analizi yöntemine kadar konuyu derinleştirmesi eleştirilecek yönlerinden biridir. Bu bölümün ana konusu "velâ" sisteminin kökeni ve toplumda yerleşmesi olmalı iken, modern literatür ve klasik kaynakların kullanımına bu kadar geniş bir yer ayrılması (s.71-78) yazının bütünlüğünü bozmuştur. Çalışma metodunu açıklama ihtiyacı bakımından böyle bir yolu tercih etmiş görünmektedir, ancak ele alacağı konunun bütünlüğü bakımından metodunu kısaca açıklaması yeterli ve daha uygun olabilirdi. Bir ve üçüncü bölüme göre oldukça kısa olan ikinci bölüm ise birincil kaynaklar yerine ikincil kaynaklar üzerinden bir anlatım sunmasına rağmen, metot açısından daha sistematik bir yapı sunar. Fakat bu bölümün en büyük eksiği, konuyu ve yazarın düşüncesini okura özetleyen bir sonuç kısmı olmamasıdır.

Robert Gleave'in yazdığı "Patronate in Shi'ite Law" ve Patricia Crone'un yazdığı "Mawali and the Prophet's Family:an Early Shi'ite View" adlı dördüncü ve beşinci bölümler Şîa oluşumu içinde Mevâlî olgusunun konumunu anlamaya yöneliktir. Gleave tarafından yazılmış bölüm, Şîada imamın müritle kurduğu bağı tanımlamak için kullanılan terimlerden biri de "velâ" olduğu için, bu kavrama dair Şîi bakış açısından tartışmaları içerir. Yazarın dili çok açık sayılmasa da bu bölümde konuyu açıklamaya yönelik verilmiş olan tablo oldukça açıklayıcıdır (s.139). Crone ise beşinci bölümde Muaviye tarafından Ziyad b.

Ebihi'ye yazıldığı iddia edilen bir mektup üzerinden Abbâsî ihtilaline destek vererek Emevîleri yıkan Mevâlî unsuru ve Haşimî Şiîliği ele alır. Söz konusu mektupla Vali Ziyad'dan Mevâlîye kötü muamele ve birtakım dayatmalarda bulunması istenmektedir. Kendisine isnat edilen bu mektupta Muaviye, Haşimî soydan olmayan iki halife, yani Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir olmasaydı tüm halkın Haşimîlerin Mevâlîsi olacağı ifadesini kullanır (s.169 ve s.172). Yazarın bu türden dikkat çekici noktaları öne çıkarması ve mektupta yer alan ifadeleri Emevî-Abbâsî tarihi dönemi perspektifinden değerlendirmesi bölümün artı yönlerinden biridir. Örneğin yazar bu mektupla Abbâsî İhtilâli öncesinde Ebu Müslim'e yazıldığı iddia edilen "Horasan'da Arapça konuşan kimseyi bırakma" telkinini içeren mektup arasında kıyaslamalarda bulunur (s.192). Yazar ayrıca Abbâsî İhtilâli sonrasında uydurulmuş olduğunu düşündüğü böyle bir metnin yazarının niyetini de analiz etmiştir (s. 177-179). Bölüm dikkat çekici bir tarihî vesikayı ve bu vesika çerçevesinde İslamiyet'te gayr-ı Arap unsuru ele alması bakımından güzel olsa da başlık ve içerik uyumsuzluğu en zayıf yanıdır. Başlığın içeriği yansıtmaması bir kitap için hoş görülebilir ancak kitap bölümü için içeriği daha çok anlatan bir başlık seçilmesi daha uygun olurdu.

Maribel Fierro'nun yazdığı "Mawali and Muwalladun in al-Andalus" ve Richard W. Bulliet'in yazdığı "Conversion-based Patronage and Onomastic Evidence in Early Islam" adlı bölümler İslam devletinin batısı ve doğusundaki örnekleri ele alır. Fierro yazdığı bölümde Endülüslü alimler tarafından yazılmış üç farklı sözlükte kullanılan nisbeler üzerinden bir analiz yapar. Yazarın tespiti Endülüs bölgesinde ihtidâya dayalı himaye sisteminin İslam devletinin diğer bölgelerindeki gibi olmadığı ve ihtidâ eden bireylerin herhangi bir kabilevî nisbe almadığıdır. Yazara getirilebilecek en önemli eleştiri, yazısında yer yer tekrara düşmesidir. Örneğin çalışmasında Mevâlî başlıklı iki ayrı kısım bulunur. Araştırdığı sözlüklerde Mevâlî nisbesinin %8 oranında olduğu bilgisini bu iki ayrı kısımda da verir (s.198 ve s.211). Berberilere ait kısım da iki ayrı başlıkta anlatılmıştır (s.198 ve s. 201). Yazar öncelikle nisbelerle ilgili kısa bir giriş yapmak amacıyla böyle bir metodu tercih etmiş görünmektedir ancak aynı ada sahip başlıklar yazıda karmaşaya sebep olmaktadır. Yazar çalışmasında

belirttiği üç sözlüğe bağlı kalmamış ve Endülüs'te Mevâlî ve Müvelledûn² sınıflarını, aralarındaki farkları, toplumdaki konumlarını çok sayıda birincil ve ikincil kaynaktan yararlanarak anlatmıştır. Fierro'ya benzer bir çalışma sunan Bulliet ise el Hâkim en-Nîsâbûrî'nin eserindeki nisbelere nazaran Mevâlî halkın analizini yapar. Araştırmasının temel soruları, farklı sebeplerle ihtidâ eden bireylerin hepsinin neden Mevâlî olarak adlandırılışı, himaye bulunmadığı durumlarda ihtidânın nasıl gerçekleştiği ve ihtidâyaya bağlı himaye sisteminin sekizinci yüzyılın sonlarına doğru bir anda neden kaybolduğudur (s.250). Yazar empirik metotla yürüttüğü çalışmasını büyük ölçüde önceki çalışmasına dayandırmış, bu sebeple yalnızca kendi çalışması ve Nîsâbûrî'nin eserini referans göstermiştir. Benzer metotla yazılmış ve ard arda gelen bu iki bölümden Fierro'nun anlatımı ve dili oldukça anlaşılır iken Bulliet'in çalışması için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Jamal Juda'nın yazdığı "The Economic Status of the Mawali" bölümü Mevâlînin ekonomik durumunu inceler. Juda, Mevâlîden bazılarının Araplardan da daha varlıklı olduğu görüşünü savunmakla birlikte, Mevâlînin ekonomik olarak hiçbir baskı altında olmadığını söyler. Hatta Abbâsî halifeleri onlara ağır vergiler yükleyene kadar arazi sahibi mühtedi Mevâlînin zengin yaşantılarından oldukça memnun olduğu ifadesini kullanır (s. 273). Yazar çalışmasında en ufak bir ihtimale yer vermeksizin Mevâlînin ekonomik anlamda sıkıntı çekmediğini söyleyerek, Emevî döneminde Mevâlînin sosyal ve ekonomik hoşnutsuzluğunu iddia edenlere taban tabana zıt bir teori geliştirir. Çalışmasında öşür vergisini "gayr-i Müslimler için toprak vergisi" olarak açıklaması da oldukça dikkat çekicidir (s.272). Halbuki, başka görüşler de olmakla birlikte, öşür vergisinin vücut şartlarından birincisi Müslüman olmak olarak açıklanmaktadır.³ Juda'nın çalışması ile birlikte zikredilen Amikam Elad'ın yazdığı "Mawali in the Composition of al-Ma'mun's Army:a non-Arab Takeover?" adlı bölüm ise konu ve metot bakımından herhangi bir benzerlik göstermez. Bu sebeple giriş kısmındaki sınıflandırmanın bu iki bölüm açısından zorlama bir yorum olduğu aşikardır (s.

² Endülüs'te ilk mühtedilerin soyundan gelen nesiller. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özdemir, "Müvelledûn", *DİA*, c.32, s.228-229.

³ Mehmet Erkal, "Öşür", *DİA*, c.34, s.97-100.

xii). Elad, Me'mun döneminde Mevâlînin ordu içindeki konumunu ele alır ve gayr-ı Arap unsurun devletin kontrolünü ele geçirmesine temas eder. Abbâsîler iktidara geldikten sonra devlette kayda değer bir ölçüde İran etkisi hissedildiği görüşünü Me'mun'un kardeşine karşı mücadelede kullandığı unsurlar üzerinden araştırır. Böylece, Emin-Me'mun anlaşmazlığı üzerinden, meseleyi Arap-İran çatışması bazında bir yöne taşımış olur. Yazarın, Me'mun'un ordu kurma ve biat çalışmalarını "ikinci davet" hareketi olarak vermesi oldukça dikkat çekicidir (s.303). Bu sebeple, bu bölümde sıklıkla Abbâsî İhtilâlini gerçekleştiren unsur ve orduya da değindiği görülür, birinci davet ve ikinci davet hareketi arasında karşılaştırmalar yapar. Sonuçta ulaştığı görüş ise, tıpkı Abbâsî ihtilalinde olduğu gibi Me'mun'un mücadelesinde de sanılanın aksine, Arap kuvvetlerinin İranlı Mevâlînin desteğinden daha etkin olduğudur.

Son beş bölüm yazarlarıyla birlikte sırasıyla "Mawali and Music" / Hilary Kilpatrick, "Mawali and Arabic Poetry : Some Observations" / Geert Jan van Gelder, "The Mawali and Early Arabic Historiography" / Lawrence I. Conrad, "The Contribution of Mawali to the Arabic Linguistic Tradition" / Monique Bernards, "A Profile of the Mawali 'Ulama'" / John Nawas şeklinde derlenmiştir. Bu beş bölümde Mevâlînin müzik, şiir, tarihçilik, dil ve dinî bilimlere katkısı ele alınmaktadır. Bu bölümler oldukça spesifik verilere dayanması sebebiyle Mevâlînin ancak belirli bir alandaki mevcudiyetini anlamaya yardımcı olabilir. Fakat bir bütün olarak değerlendirildiğinde Mevâlînin bu alanlardaki katkısı üzerinden toplumdaki konumlarını değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple böyle bir kitaba dahil edilip, sıralama açısından da sona bırakılması oldukça isabetli olmuştur. Özellikle Bernards ve Nawas'ın çalışmaları söz konusu alanlarda araştırma yapanlar için önemli veriler sunar.

Editörler tarafından yazılan giriş bölümünde kitabın derlenme amacı ile Mevlâ kelimesinin tarihsel ve sözlük anlamı etrafındaki tartışmalar kısaca ele alınmıştır. Burada bölümlerde anlatılan konular birer cümle ile açıklanmış ve bölümler konularına göre kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Bu anlamda kitap boyunca bir sistematığe uyulduğu giriş kısmında okuyucuya hissettirilmektedir. Çünkü kronolojik olarak önce kavramın İslam öncesi ve İslam'ın ilk yıllarındaki

durumu, Şiîliğin doğuşu ile Şîa ile bağlantısı daha sonra da Emevîler ve Abbâsîler döneminde sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan durumları anlatılmıştır. Son olarak Mevâlînin toplumun çeşitli alanlarındaki ilimlere katkısı incelenmiştir. Kitabın aynı konu üzerinde mevcut çalışmalardan derlenmesi sebebiyle, tam bir bütünlük sunduğu söylenemez. Örneğin, çalışmalar birbirinden bağımsız olduğu için, çoğu yazarın çalışmasının başında velâ kavramını kısaca anlatması gereksiz bir tekrar oluşturmuş, bu tekrarı önleyecek çapraz referans yöntemine başvurulmamıştır. Fakat yine de aynı konu etrafında bu kadar farklı içerik ve metottaki çalışmanın sistematik bir şekilde bir araya getirilebilmesi yönünden kitap oldukça başarılıdır. Sonuç olarak, bu kitap editoryal bir kitaptır ve içeriğinin konu ve metot yönünden yer yer uyumsuzluk arz edebileceği göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu kitapla, İslam tarihindeki velâ sistemini ve özellikle ilk yüzyıllarda kaynaklarda karşımıza çıkan Mevâlî unsurunu anlamak isteyen araştırmacıların mutlaka okuması gereken önemli bir eser literatüre kazandırılmıştır.

Öznur ÖZDEMİR